

Moskva, Izdatel'stvo političeskoj literatury 1981, 320 s.

Autorem recenzované knihy je významný sovětský sociolog, historik plánování, doktor filozofických věd a profesor Akademie společenských věd při ÚV KSSS Žan Těrentějevič Toščenko, který se ujal složitého, ale z hlediska dalšího rozvoje teorie a praxe sociálního plánování závažného úkolu zevšeobecnit dosavadní znalosti a zkušenosti obsažené v mimořádně bohaté sovětské vědecké literatuře a praxi v monografii podávající souhrnnou informaci o dané problematice.

Obsáhlé dílo, přesahující 300 tiskových stran, autor logicky rozčlenil do sedmi hlav, krátké předmluvy a závěru:

- 1) *Vznik a základní etapy rozvoje sociálního plánování v SSSR*
- 2) *Podstata sociálního plánování*
- 3) *Základní druhy plánování sociálního rozvoje v socialistické společnosti*
- 4) *Regionální sociální plánování*
- 5) *Sociální problémy odvětvového plánování*
- 6) *Sociální plánování pracovních kolektivů*
- 7) *Efektivnost sociálního plánování*

V krátkém úvodu je poukázáno na mimořádný význam zevšeobecnění dosavadních vědeckých poznatků rozvíjených v historii budování socialismu a komunismu celou plejádou sovětských ekonomů, sociologů, demografů, statistiků a představitelů dalších společenských disciplín. Pro vědecké poznání, vyúsťující do teorie a praxe sociálního plánování, má prvořadý význam „zkoumání praxe sociálního plánování, neboť v naší zemi je nahromaděna ohromná, v mnohém unikátní zkušenost plánovitého rozvoje národního hospodářství, komplexního přístupu k řešení ekonomických, vědeckotechnických a sociálních problémů“. (1)

Autor zde dále uvádí jména nejvýznamnějších osobností, které v různých etapách přispěly k rozvoji plánovitého systému řízení sociálních procesů v SSSR a uzavírá: „Sociální plánování, jak ukazuje zkušenost socialistické a komunistické výstavby, je časovým stupněm v ovládnání zákonitostí společenského rozvoje. Zrodilo se z živé, tvůrčí iniciativy lidových mas a široce se rozvinulo díky historické nezbytnosti a aktuálnosti jím řešených problémů“ (s. 8).

První hlava je věnována genezi idejí (prvá část) a historii sociálního plánování (druhá část). Idea celospolečenského plánu je ideou od samého počátku socialistickou a komunistickou. Objevuje se v pracích předchůdců vědeckého komunismu – utopistů šestnáctého až devatenáctého století, počínaje T. Moorem přes R. Owena, T. Campanellu až po Saint-Simona. Je rozpracována ruskými revolučními demokraty A. J. Gercenem, R. A. Dobroljubovem a v „předmarxovském“ období vrcholí N. G. Černyševským, který zdůrazňuje myšlenku, že s vítězstvím socialismu „si člověk plně podřídí vnější přírodu, předělá vše na světě v souladu se svými potřebami, odvrátí nebo bude paralyzovat všechny pro něj nevýhodné síly vnější přírody a všestranně využije všech těch sil, které mu mohou užitečně sloužit“. (2)

Autor přináší jak v první, tak v druhé hlavě díla rozsáhlý přehled přínosu K. Marxe a B. Engelse k problematice plánování, v němž však, bohužel, chybí důležitý aspekt gnozeologický, týkající se boje K. Marxe a B. Engelse proti subjektivnímu idealismu (ústícího v teorii řízení do voluntarismu), proti vulgárnímu materialismu (mechanicky přenášejícího zákonitosti přírodní na zákonitosti společenské a podřizujícího cílevědomého řízení „automatismu“ přírodních zákonů) a proti humeovskému a kantovskému agnosticizmu, jehož kritika přivedla klasiky k vytyčení kritéria praxe jako základu poznatelnosti a plánovatelnosti objektivního společenského rozvoje. Na základě poznatků klasiků vytyčil V. I. Lenin základní principy plánování sociálních procesů, které jsou uváděny do praxe v průběhu budování socialismu a komunismu v SSSR.

Toščenko dělí historii rozvoje sociálního plánování na čtyři etapy, jimž jsou věnovány části 2–5 první hlavy díla:

- *Vytvoření základů plánovitého rozvoje*
- *Plánování regulování sociálního života společnosti v období mnohosektorové ekonomiky*

(1) Viz usnesení ÚV KSSS O 50. výročí prvního pětiletého plánu národního hospodářství.

(2) Černyševskij, N. G.: *Izbrannyje ekonomičeskije proizvedenija. Tom II.* Moskva 1948.

- Rozvoj sociálního plánování v etapě budování socialismu
- Sociální plánování v podmínkách rozvinutého socialismu

Na základě bohatého materiálu autor systematicky vykládá historii plánování – od vydání řady dekretů sovětské vlády upravujících řízení různých stránek společenské existence na základě dělnické kontroly přes období, v němž řídila vývoj Rada lidových komisařů, až po první perspektivní plán Goelro („druhý program strany“), jehož cílem bylo vytvoření materiálně technické základny socialismu cestou elektrifikace země.

Východiskem regulace společenského života v období mnohosektorové ekonomiky byla *Nová ekonomická politika* (NEP), která, jak psal V. I. Lenin, nezměnila jednotný státní plán, měnil se jen přístup k jeho realizaci. V tomto období vznikla Státní plánovací komise (Gosplan), jejímž úkolem bylo vytvořit plány ekonomického rozvoje a koordinovat veškerou plánovací činnost v rámci celé země. Zároveň byly zřízeny plánovací komise při národních komisariátech, řídící vývoj v jednotlivých sférách společenského rozvoje (vzdělání, kultura, práce, národnosti, právo atd.).

Ž. T. Toščenko provádí zásadní kritiku vlivu buržoazní školy plánování, která měla vliv na konstrukci národohospodářských plánů do poloviny dvacátých let. Představitelé této školy v čele s V. G. Gromanem zužovali plánovací problematiku na technicko-ekonomickou stránku, zcela ignorující sociální aspekty vyplývající z nových společenských vztahů. Sama společenská praxe v SSSR překonala jimi plánované parametry technicko-ekonomického rozvoje, jejich výpočty odvrhla a dala za pravdu skupině vědců-komunistů, V. V. Kujbyševu, G. M. Kržižanovskému, I. G. Alexandrovi, S. G. Strumilinovi a dalším, kteří vedli boj proti buržoazní metodologii a metodice plánování.

V polovině dvacátých let byla dokončena obnova válkou rozrušeného národního hospodářství a byly vytvořeny podmínky pro plnou realizaci leninského plánu výstavby socialismu. Gosplan přešel od pouhých odvětvových, vzájemně nesvázaných ročních plánů k vypracování „kontrolních cifer“, zahrnujících národní hospodářství vcelku a probílaných z hledisek celospolečenských, odvětvových a vnitroodvětvových. Tak postupně přerostl plán od vědecky podložených opatření strany, státu a společenských organizací, mobilizujících iniciativu pracujících v přechodném období od kapitalismu k socialismu, v komplexní národohospodářský plán, charakterizovaný v období budování socialismu pětiletými národohospodářskými plány.

První pětiletý plán byl schválen XVI. stranickým plénem na základě direktiv XV. sjezdu KSSS. Usnesení ÚV KSSS *O padesátém výročí prvního pětiletého plánu rozvoje národního hospodářství SSSR* jej zhodnotilo takto: „Byl to první komplexní plán, obsahující vědecké zdůvodnění temp a proporcí ekonomického a sociálního rozvoje země.“ (3)

Již v rámci tohoto plánu byl založen speciální oddíl „sociálně ekonomických problémů“. V. V. Kujbyšev zvláště zdůraznil význam tohoto oddílu, který bude nutno systematicky obohacovat, aby plně obsáhl rozvoj socialistických společenských vztahů. (4)

Jestliže již první pětiletý plán obsahoval řadu sociálních ukazatelů, pak počínaje druhou pětiletkou byl systém sociálních ukazatelů zdokonalován, upřesňován a optimalizován. Zvýšení direktivního charakteru třetí pětiletky a zachování strohé centralizace také po Velké vlastenecké válce bylo vyvoláno vojenskou nutností a poválečnou obnovou. Po XX. sjezdu se s novou intenzitou rozšířil a prohloubil systém plánových ukazatelů týkajících se všech aspektů sociálního rozvoje země. Národohospodářské plánování se v procesu budování socialismu neustále obohacovalo o sociální faktory a postupně přerostlo z plánování převážně ekonomického v sociální plánování, které – „jako plánování systému společenských vztahů je produktem procesu socialistické výstavby“ (s. 52).

Koncem padesátých let zvítězil v SSSR socialismus a země vešla na cestu budování rozvinutého socialismu. Sociální plánování se stává samostatným fenoménem společenského života. V polovině šedesátých let se z iniciativy leningradského závodu Světлана začaly sestavovat plány sociálního rozvoje kolektivů průmyslových závodů, které se rychle rozšířily do všech úrovní společenské organizace, do všech odvětví národního hospodářství a územních celků. Nastává kvalitativně nové období rozvoje sociálního plánování, charakterizované tím, že zachvacuje všechny sféry společenského života a stává se neoddělitelnou součástí života všech pracovních kolektivů a socialistických organizací (s. 52).

Na XXIV. a XXV. sjezdu KSSS byl rozvoj sociálního plánování stanoven jako direktivní úkol. V základních směrech rozvoje národního hospodářství SSSR na léta

(3) Pravda, 18. března 1979.

(4) Kujbyšev, V. V.: *Izbrannyje proizvedenija*. Moskva 1958, s. 284.

1976–1980 byl vydán pokyn „Zdokonalovat komplexní plánování ekonomického a sociálního rozvoje na závodech a sdruženích, oblastech a městech“. Tato direktiva byla zakotvena v nové Ústavě SSSR a v prosinci 1977 byl národohospodářský plán schválen na zasedání nejvyššího Sovětu SSSR pod novým názvem *Plán ekonomického a sociálního rozvoje*. Jedenáctá pětiletka, založená na *Základních směrech ekonomického a sociálního rozvoje země na léta 1981–1985 a období do roku 1990* již obsahuje komplexní systém ukazatelů ekonomických a sociálně politických vztahů i rozvoje duchovního života společnosti (s. 55).

Druhou hlavu rozdělil autor na 4 části:

- *Pojem sociální plánování*
- *Cíle plánování sociálního rozvoje*
- *Formy sociálního plánování*
- *Metody sociálního plánování*

Východiskem přístupu je zde široké pojetí sociálního plánování, které je nástrojem rozvoje společenských vztahů v nejširším slova smyslu. Jedině tak je možno dosáhnout všeobecného cíle socialismu — všestranného rozvoje osobnosti. „Jen změnami veškerého souhrnu společenských vztahů (ekonomických, politických, duchovních aj.) je možno dosáhnout změny osobnosti.“ Plánovitý rozvoj osobnosti se nemůže uskutečňovat bezprostředně. Uskutečňuje se na jedné straně v rámci mechanismu výrobních vztahů, na druhé straně v rámci sociálních institucí (s. 63). „...Sociolog-materialista“ — psal V. I. Lenin — „jehož předmětem zkoumání jsou určité společenské vztahy lidí, zároveň již zkoumá i reálné osobnosti, z jejichž činnosti se tyto vztahy skládají.“ (5)

Autor přináší přehled názorů na předmět sociálního plánování a vytváří vlastní definici: „...sociální plánování je vědecky zdůvoděné vymezení cílů, ukazatelů a úkolů (termínů, proporcí) rozvoje sociálních procesů a rozpracování základních prostředků jejich přeměny v život v zájmu dělnické třídy a všech pracujících socialistické společnosti.“ (s. 66) Toščenko zde interpretuje své široké pojetí sociálního plánování, které propracoval v šedesátých letech a které zastává i řada dalších sovětských autorů. (6) Avšak, podobně jako někteří jiní, přesně nevymezuje „užší pojetí“ jako plánování *sociální stránky* společenské existence, které je základem všech dosavadních sociálních plánů v podnicích a územních celcích jako určitých dílčích, relativně samostatných plánů komplexního plánovacího systému.

Užší pojetí sociálního plánu je svého druhu „analytickou abstrakcí části od celku“ a teprve syntéza všech součástí plánu v komplexní sociálně ekonomický celek (sociální plán v širokém smyslu) zajišťuje vysokou efektivnost plánu. I když v recenzované práci tyto vztahy zachyceny jsou, způsobuje absolutizace širokého pojetí a nedokonalý rozbor obsahu systému plánovitého řízení společenských procesů nepřehlednost a řadu nejasností ve vztazích mezi jednotlivými popisovanými částmi komplexního plánu a řídicího systému. Podobně není podrobně vymezen ani vztah mezi jednotlivými subsystémy řídicího systému (prognózování, programování, plánování, přímé a nepřímé řízení).

Sociální plán vychází z konkretizace společenských cílových funkcí. Profesor Toščenko provádí kritiku jednostranných přístupů řady sovětských autorů k vymezení cílů sociálního plánu. Zvláště pak se správně kriticky staví k absolutizaci ekonomické stránky: „Před absolutizací ekonomických faktorů nás nejdříve varoval V. I. Lenin. Samozřejmě i peníze i úrok, daně a odměňování práce mají velký význam, ale ignorování politických, duchovních a sociálně psychologických faktorů může vést k holému ‚ekonomismu‘, který nezná nic kromě hodnotových ukazatelů“ (s. 89).

Autor formuluje všeobecný cíl sociálního plánování jako „zvyšování národního blahobytu, rozvoj sociálně třídní struktury a národnostních vztahů, upevňování materiálních a duchovních základů socialistického životního způsobu, formování nového člověka.“ (s. 83)

Suma této mnohorozměrné cílové funkce vyjadřuje program dosažení sociální rovnosti a stejnorodosti společnosti jako cíl, který ve formě „stromu cílů“ precizuje teorie optimálního plánování.

(5) Lenin, V. I.: *Polnoje sobranije sočiněnij. Tom I.* Moskva 1958, s. 99.

(6) Srovnej: Ž. T. Toščenko: *Social'noje planirovanije v sisteme naučnogo upravlenija obščestvom.* Moskva 1967, s. 9; L. N. Kogan: *Social'noje planirovanije: rabota, obrazovanije, byt.* Moskva 1970, s. 8; N. A. Aitov: *Naučno-těhničeskaja revolucija i social'noje planirovanije.* Moskva 1978, s. 99–100; N. I. Lapin: *Těorija i praktika social'nogo planirovanija.* Moskva 1975, s. 110.

Autor proto aplikuje na sociální plánování principy optimálního plánování a fungování socialistické ekonomiky: spojení perspektivního a realizačního plánování s fungováním ekonomického a sociálního mechanismu, cílově programový princip atd. Zvláště pak rozvádí princip hierarchičnosti sociálních systémů, který nazývá „všeobecným zákonem: „Rozvojový cíl v sobě zahrnuje celý hierarchický systém cílů, kde základní cíl obsahuje cíle dílčí, které v závislosti na konkrétní situaci mohou vystupovat na prvé místo. Společenský cíl nevylučuje specifické cíle, neboť obsahuje množství podsystémů, konkrétních objektů, z nichž každý zaujímá své místo a řeší své zvláštní úkoly.“ (s. 76)

Z celého souboru známých metod sociálního plánování autor podrobně rozebírá metodu bilanční, zároveň však varuje před jejím zevšeobecnováním, neboť vybilancovanost a proporcionalita samy o sobě ještě nezajišťují intenzifikaci a efektivnost společenského rozvoje (s. 17). Využití všech metod (analytických a syntetických, variabilních, expertních atd.) vyúsťuje do komplexní metody založené na cílově programovém přístupu, vyžadujícím využití dynamického modelování a umožňujícím vytvořit optimální plán. Efektivnost všech metod je závislá na kvalitě systému ukazatelů, norem a normativů. Autor v této souvislosti zvláště zdůrazňuje význam experimentu pro ověření a zdokonalení metodických přístupů.

Třetí hlava je rozdělena na 3 části:

- *Plánování sociálně ekonomických procesů*
- *Plánovitě regulování sociálně politických procesů*
- *Plánování ve sféře duchovního života společnosti*

V první části autor rozebírá technicko-organizační a ekonomické stránky sociálního plánování, umožňující rozvoj všech momentů výrobních sil. Předností jeho přístupu je mimořádná pozornost věnovaná základům rozvoje společenských vztahů – rozvoji socialistického vlastnictví a systému rozdělování, který vyúsťuje v tvorbu a využití společenského bohatství. Je však třeba dodat, že poslední diskuse k této problematice v SSSR ukazuje, že pojem „společenské bohatství“ nelze vztahovat pouze k ekonomické stránce společenské existence, ale je třeba do něho zahrnout veškerý společenský potenciál, včetně potenciálu přírodně ekologického, demografického, intelektuálního atd.(7)

Za základ plánovitě regulování sociálně politických procesů považuje autor rozvoj sociálně třídní struktury, odstraňování podstatných rozdílů mezi městem a vesnicí, mezi prací fyzickou a duševní, rozvoj národnostních vztahů a socialistické demokracie. Sociálně politická regulace je založena na ideji homogenizace a na sledování „dvou základních cest“: socialistické státosti a postupného přerůstání demokracie většiny v demokracii pro každého člověka.

Autor provádí ostrou kritiku buržoazních hesel o svobodě a názorů odmítajících fakt regulace duchovního života lidí: Kapitalistická realita neguje ideje „svobody“ duchovních procesů. Politika vládnoucí třídy je v duchovní sféře zaměřena tak, aby dostatečně „plánovitě“ a promyšleně orientovala vědomí a psychologii lidí k osvojování buržoazní ideologie, světového názoru a morálky (s. 150).

Marxismus nechápe duchovní život společnosti jen jako sumu nahromaděných vědeckých, etických a estetických, právních a jiných hodnot, ale jako aktivní životní činnost a zvláštní typ výroby, rozdělování a spotřeby estetických a kulturních hodnot. „Lidé jsou výrobci svých představ, idejí atd.“ (s. 153) Plánování ve sféře duchovního života vychází ze sociálně ekonomické politiky komunistické strany. Jeho subjektem jsou všechny instituce socialistického politického systému, jeho objekt vymezuje autor ve třech směrech:

- 1) rozvoj socialistického vědomí,
- 2) formování vědeckého světového názoru,
- 3) upevňování materiálních a duchovních základů socialistického životního způsobu.

Rozvoj duchovního života společnosti má rozhodující vliv na rozvoj všech stránek společenské existence a jeho plánování a regulování je třeba věnovat mimořádnou pozornost.

Další tři části knihy, tj. hlavy IV–VIII jsou věnovány sociálnímu plánování na různých úrovních společenské organizace. Autor v souhlase se svým širokým pojetím postupuje od makro k mikrosféře řízení, čímž se podstatně stírá historie zavádění konkrétních, relativně samostatných sociálních plánů, které se logicky rozvíjejí od podniků do

(7) Bliže viz F. Kutta: *Sociální efektivnost a řízení sociálních procesů*. Nová Mysl 1982, č. 1.

celých odvětví a územních celků. Na základě tohoto historického vývoje se rozvíjelo i teoretické a praktické poznání a ve vazbách na ostatní části sociálně ekonomického plánu se zdokonalovala metodika sociálního plánování.

Hlava čtvrtá má tři části:

- *Zvláštnosti plánování sociálních procesů ve svazových republikách a velkých regionech*
- *Plánování sociálního rozvoje měst*
- *Základní směry perspektivního sociálního plánování na vesnici*

Regionální plánování vymezuje autor v užším a širším smyslu: v užším smyslu jako tvorbu programů rozvoje jednoho nebo několika rajónů země, v širším jako odraz principů a opatření regionální politiky státu ve státních plánech a programech“ (s. 162). (8)

Upozorňuje na obrovskou míru diferenciací sovětských regionů a rajónů, lišících se ekonomickými, kulturními a průmyslovými parametry. Podobně jako v jiných zemích je v SSSR regionální plánování založeno na rajonizaci země, která zde má velkou tradici. Teritoriální aspekt plánování se odrazil v *Kodexu zákonu o práci*, vydaném v r. 1918. V r. 1917 se začaly při rajónových (oblastních) a místních sovětech vytvářet sovňarchozy pro „organizaci a regulaci ekonomického života každého průmyslového rajónu (oblasti v souhlase s celostátními a místními zájmy“ (s. 165). V souvislosti s plánem Goelro byla země rozdělena na 8 ekonomických rajónů (oblastí), které se rozvíjely na základě speciálního plánu respektujícího zvláštnosti jejich ekonomiky, přírodních, lidských, surovinových a energetických zdrojů i příslušných národnostních skupin.

Součástí první pětiletky byla síť 24 sociálně ekonomických rajónů rozdělených do 4 typů: průmyslové, zemědělské, lesní a smíšené zemědělsko-průmyslové. Ve druhé pětiletce byl společenský rozvoj plánován již jak v průřezu 32 ekonomických rajónů, tak v rámci jednotlivých svazových republik. Po Velké vlastenecké válce došlo k integraci, vzniklo 18 ekonomických rajónů země. Důležitou etapou v řešení regionálních problémů země byl 9. a 10. pětiletý plán, v nichž byla zakotvena řada opatření k optimalizaci odvětvového a teritoriálního plánování.

Základním cílem rozvoje regionálního plánování je vyrovnávání sociálně ekonomických rozdílů mezi jednotlivými regiony a rajóny země, dosahování sociální rovnosti, která předpokládá stejné možnosti pro všechny lidi bez ohledu na jejich národnostní příslušnost. „Na jedné straně je třeba plně respektovat specifika jednotlivých regionů a rajónů, na druhé straně je nutno využívat jejich předností pro užitek celé země: Náš kurs je rozkvět materiálního a kulturního potenciálu každé republiky i jeho maximální využití pro harmonický rozkvět celé země“ (s. 197–8).

XXVI. sjezd KSSS poukázal na obrovské změny v rozmístění výrobních sil v průběhu sedmdesátých let. V souladu s usnesením XXV. sjezdu se formují rozsáhlé teritoriálně výrobní a zemědělsko-průmyslové komplexy. To vyvolává nutnost dalšího prohloubení optimálních vazeb mezi plánováním teritoriálním a odvětvovým, jakož i podstatného prodloužení plánovacího horizontu. Tyto požadavky se promítají do 11. pětiletého plánu, který je v souladu s dlouhodobými perspektivními plány do r/ 1990. Rozvoj svazových republik je plánován v rámci jediného národohospodářského komplexu (s. 174).

V podmínkách rozvinutého socialismu, kdy ve městech žije již 62 % veškerého obyvatelstva a nastal velký rozkvět „starých“ i nových měst, vyvstala problematika proporcionálního sociálního rozvoje měst se zvláštní naléhavostí. 72 % občanů žije ve městech nad 100 000 obyvatel a v průběhu existence sovětské moci vzniklo 1174 nových měst. Profesor Toščenko kritizuje mechanické přenášení struktury a metodiky plánu sociálního rozvoje podniků na úroveň města, které, podobně jako územní celek, je novou vyšší kvalitou, mající určité obecné, ale i specifické rysy. Základní tendenci rozvoje sociálního plánování měst, podobně jako územních celků, je zvyšování komplexnosti plánu a integrace dosavadních plánovacích nástrojů v jediný sociálně ekonomický plán, zahrnující tyto problémy:

- další ekonomický rozvoj a zvyšování efektivnosti společenské výroby, využívání všech rezerv energetických, surovinových a kádrových na základě zdokonalování vědecké organizace práce; zvláštní pozornost je třeba věnovat základním směrům vědeckotechnického rozvoje;

(8) Vzhledem k značnému zmatku, který v naší překladové literatuře nastal v důsledku různých překladů pojmů „region“, „rajón“, „teritorium“, pro něž se často užívá pojem „oblast“, volím formu přepisu ruského termínu (pozn. F. K.).

- rozvoj sociální struktury, profesionálně kvalifikační změny, demografické problémy;
- komplexní zlepšování životních podmínek, architektura, výstavba atd.;
- ekologické problémy;
- zdokonalení služeb všeho druhu;
- zdokonalování všech druhů vzdělání;
- rozvoj duchovní kultury a jejích prostředků (kino, knihovny, divadla, muzea, koncertní síně, parky kultury);
- organizace efektivního využití volného času jako faktoru všestranného a harmonického rozvoje osobnosti;
- rozvoj lékařské péče a rozvoj fyzické kultury;
- ovlivňování negativních jevů a procesů, jako je narušování pořádku, přestupky proti pravidlům socialistického soužití, zločinnost atd.

Za základní objekty sociálního plánování měst považuje autor městský životní způsob a rozvoj výrobní a sociální infrastruktury. Rozvoj životního způsobu je spjat s rozvojem podmínek pracovní a společensko-politické činnosti a činnosti ve sféře kultury. Základem tu je plánování pracovních zdrojů. V podmínkách přechodu k intenzifikaci ekonomických procesů „se těžiště přenáší z výrobně ekonomického plánování na plánování sociální, z plánování rozvoje ekonomické infrastruktury na plánování sociální infrastruktury“.(9)

Rozvoj infrastruktury vytváří podmínky pro rozvoj všech stránek rozvoje výroby, pracovních kolektivů a občanů. Proto rozpracování problémů výrobní a zvláště sociální infrastruktury je jednou z nejzávažnějších podmínek zvyšování efektivnosti plánů sociálního rozvoje měst, rajónů a jiných teritoriálních jednotek.

Perspektivní sociální plánování má zvláštní význam na vesnici, která do značné míry zaostává, a to jak ve vztahu k městům, tak v mezinárodní komparaci: „v období let 1966–1976 představovala průměrná produktivita práce zemědělské výroby v SSSR přibližně 20–25 % úrovně USA. Proto na XXVI. sjezdu KSSS L. I. Brežněv prohlásil: „Je nutno vynaložit ještě mnoho úsilí, času a prostředků na zlepšení kulturně existenčních podmínek života na vesnici, na překonání podstatných rozdílů mezi městem a vesnicí.“ (s. 200)

V rámci obecných směrnic platných pro všechny teritoriální celky je základem sociálního plánování vesnice rozvoj kolchozně kooperativní formy vlastnictví, projevující se růstem nedělitelných fondů kolchozů, které se v letech 1975–1979 zvýšily třikrát. Tyto fondy se svým charakterem blíží celospolečenskému vlastnictví, neboť s ním mají společný zdroj (socialistickou akumulaci) i společný cíl (rozšíření výroby pro uspokojování potřeb pracujících). Základní tendencí je sblížování kolchozního vlastnictví s celospolečenským jak co do charakteru, tak co do struktury výrobních prostředků. Kolchozy však nelze mechanicky přeměňovat v sovchozy. Kolchozně kooperativní vlastnictví zdaleka nevyčerpalo své možnosti. Ekonomický a sociální rozvoj zemědělství má obrovské rezervy, které prof. Toščenko analyzuje a poukazuje na možnosti jejich mobilizace.

Pátá hlava je rozdělena do tří částí:

- *Místo odvětví v řešení problémů sociálního rozvoje socialistické společnosti*
- *Základní směry plánování sociálního rozvoje odvětví*
- *Ukazatelé a normativy sociálního rozvoje odvětví*

Místo odvětví je vymezeno společenskou dělbou práce, stupněm účasti na realizaci sociální politiky strany, což závisí na operativním a včasném řešení problémů sociálního rozvoje daného odvětví. Řídící funkce v odvětvích národního hospodářství řízených ministerstvy je především soustředěna na výrobně ekonomické úkoly.

Autor vymezuje základní směry plánování sociálního rozvoje odvětví takto:

- 1) Stanovení perspektivy vědecko-ekonomického a sociálního rozvoje na základě zdokonalování výroby, zavádění nové techniky, technologie a vědecké organizace práce, snižování podílu dělníků vykonávajících nekvalifikovanou a těžkou fyzickou práci.
- 2) Plánovitý vliv na pohyb kádrů, vliv na odvětvové a teritoriální faktory migrace a fluktuace.
- 3) Zlepšování pracovních podmínek, výrobní a technologické estetiky a pravidel bezpečnostní techniky.
- 4) Zvyšování životní úrovně pracujících.
- 5) Komunistická výchova pracujících a zvyšování jejich účasti v společenském životě a práci (racionalizační brigády a zlepšovatelské hnutí, účast na konstrukčních byrech, tvůrčích brigádách vědecké organizace práce atd. (s. 224–231).

(9) Viz též Zavadskij, S.: *Osnovy regional'nogo planirovaniija*. Moskva 1973, s. 200.

Sociální ukazatele se formují jako jednota odrazu kvantitativních a kvalitativních stránek sociálních procesů probíhající v odvětví. Systém ukazatelů plánu sociálního rozvoje odvětví má podobu pyramidy, v níž na úrovni podniků existuje maximální počet podrobných ukazatelů, který se směrem vzhůru snižuje na základě jejich agregace a na úrovni ministerstva je jejich počet minimální. Přitom odvětvový sociální plán není pouhým shrnutím plánů podniků, ale zahrnuje i ukazatele charakterizující místo odvětví ve společenské dělbě práce a jeho specifika v systému socialistických společenských vztahů.

Na odvětvové úrovni je více než kde jinde nezbytné srovnávat úroveň rozvoje jak s úrovní stejnorodých podniků odvětví, tak s podniky jiných odvětví, což je možno uskutečnit jedině s pomocí sociálních normativů. Ty umožňují srovnání úrovně jednotlivých podniků i odvětví jako celku s jinými podniky a odvětvími celé země a stanovení optimálních norem sociálního rozvoje odvětví.

Šestá hlava je členěna na čtyři části:

- *Metodologické základy plánování sociálního rozvoje kolektivu*
- *Plánovitě řešení sociálních problémů vědeckotechnického pokroku*
- *Vytváření příznivého výrobního prostředí a uspokojování potřeb členů kolektivu*
- *Účast na řízení — důležitý směr zdokonalování sociálního života pracovního kolektivu*

Tuto část díla uvádí autor charakteristikou pracovního kolektivu: „Pracovní kolektiv představuje úroveň sociální organizace, v níž je zahrnut celý systém společenských vztahů v nejkonkrétnější podobě“ (s. 244). Cílovým aspektem sociálního plánování pracovních kolektivů je spojení zájmu jak jednotlivých pracovníků, tak celého kolektivu se zájmem celospolečenským. Sladit tyto zájmy ve sféře ekonomické, sociálně politické a duchovní lze jedině na úrovni kolektivu, a to na základě hluboké sociálně psychologické analýzy, přičemž je nutné vytvořit pro to příznivé podmínky na vyšších úrovních řízení.

Toščenko provádí kritiku nedostatků, které se vyskytují v používaných metodikách i v praxi plánování sociálního rozvoje, a vytyčuje tyto „principiální požadavky“.

- 1) Plán sociálního rozvoje kolektivů pracujících musí dát odpověď na otázku „co člověk může a musí udělat pro úspěšný rozvoj výroby a pracovního kolektivu“.
- 2) Je třeba odpovědět na otázku co může dát konkrétní výroba, kolektiv člověku, co může člověk dostat v procesu rozdělování materiálních a duchovních hodnot („co dá výroba pracovníkovi“).
- 3) Procesy „člověk výroba“ a „výroba člověku“ neprobíhají živelně, musí být uvědoměle řízeny, což předpokládá účast každého člověka na řízení společenském a výrobním.

Souhrn těchto tří poznatků umožňuje plně postihnout sociální existenci pracovního kolektivu a vypracovat všechny zdůvodněné formy a metody jeho plánovitěho řízení (s. 254–256). Autor je dále rozvádí: Především je třeba vytvářet správné proporce mezi rozvojem člověka a techniky, všestranně rozvíjet novou techniku a s ní spjatou кадровou strukturu ve všech jejích komponentech vzdělanostních, profesionálních a kvalifikačních. Dále je nutno ve všech směrech zdokonalovat pracovní prostředí na základě efektivního využívání prostředků z fondů rozvoje výroby, materiální stimulace a sociálně kulturních opatření. Konečně je třeba všemi prostředky působit na rozvoj tvůrčí aktivity a účasti pracujících na řízení.

Prof. Toščenko na konkrétních příkladech ukazuje, že v praxi existují velké rezervy v produktivitě práce a zdokonalování výrobního a sociálního prostředí podniků.

Poslední, sedmá hlava má tři části:

- *Ekonomická efektivnost sociálního plánování*
- *Sociální efekt realizace plánu rozvoje průmyslových kolektivů, rajónů a měst*
- *Kritérium optimality sociálního plánování*

Měření efektivnosti plánovaných opatření se stává „naléhavým a aktuálním problémem“ (s. 289). Efektivnost může být měřena prostřednictvím ekonomického nebo sociálního efektu. Zabsolutnění úzce ekonomické stránky efektivnosti vede k nesprávným závěrům stejně jako maximalizace nebo minimalizace cílových funkcí plánu. Cílová funkce musí zahrnout význam a váhu celé řady faktorů vedoucích k její realizaci. Do sociálního plánování je třeba začlenit parametrickou metodu hodnocení efektivnosti řady opatření, jejichž komplex dovoluje ocenit dosažené výsledky: Plán by měl být sestavován v několika variantách a měl by představovat jednotu ekonomických a sociálních faktorů (s. 292).

Zvyšování sociální efektivity předpokládá systematické odhalování a využití ekonomických a sociálních rezerv. V. G. Podmarkov rozlišuje sociální rezervy demografické, funkční, profesionální, sociálně psychologické, řídicí. Správné využití sociálních rezerv je stejně důležité jako využití rezerv technických a ekonomických. Rozbor rezerv v Leningradském závodě „Světla“ v 9. pětiletce například ukázal, že realizace sociálních opatření bylo 4–6krát efektivnější než realizace technických opatření (s. 302).

Možnost zjištění sociální efektivity je závislá na vytváření a zdokonalování vědecky zdůvodněných sociálních normativů. Jejich srovnání s faktickým stavem ukazuje míru sociálních rezerv. V principu normativní základna charakterizuje ideální nebo žádoucí míru realizace sociálních ukazatelů, stupeň dosažení vytyčeného cíle (s. 309). Na nutnost vytvoření normativní základny, do níž zahrnoval i „sociální normativy“, upozorňoval již ve dvacátých letech A. K. Gastěv (10). Normativní základna, stejně jako kritériální funkce ekonomické a sociální efektivity, se vytváří na základě kritéria optimality. „Kritérium optimality ukazuje, jakou cestu je třeba vybrat pro nejlepší dosažení cíle, to znamená jak spojit cíl s prostředky jeho dosažení.“ (11) Využití kritéria optimality k zvyšování sociálně ekonomické efektivity předpokládá zdokonalení systému ukazatelů, stimulů a pak sociálně ekonomických procesů.

V současnosti je již aktuální otázka budování takového systému optimálního plánování a řízení, která by shora až dolů fungovala na základě komplexu kritérií (s jediným centrálním kritériem) tak, aby zájmy všech jeho článků se — v aspektech národohospodářském, rajónovém, odvětvovém i podnikovém — vzájemně optimálně doplňovaly (s. 306).

V závěru autor konstatuje, že vznik a rozvoj sociálního plánování v SSSR svědčí o tvrdém charakteru činnosti pracujících mas, které pod vedením komunistické strany dosáhly, že „naše plány — jak předvídal V. I. Lenin — se staly plány nejenom ekonomického, ale i sociálního rozvoje“ (s. 312). Strana a vláda postupně rozšiřovaly sféru plánování na stále větší okruh společenských problémů, a to od plánu Goelro až k jedenácté pětiletce, která vešla do historie poprvé jako plán ekonomického a sociálního rozvoje. To je cesta postupného obohacování teorie a praxe sociálního plánování.

Současná etapa a perspektiva budování komunismu vyžaduje další rozvoj teorie a praxe sociálního plánování. Řešení problémů s tím spojených je jedním z nejdůležitějších úkolů jak vědy, tak orgánů řízení a plánování socialistické společnosti. Jde o to pozdvihnout plánovité řízení sociálních procesů na kvalitativně novou úroveň a zabezpečit podstatné zvýšení efektivity využití ekonomických, politických a duchovních možností socialistické společnosti. Organizátorem a vedoucí silou tohoto procesu je komunistická strana. XXVI. sjezdem KSSS schválené usnesení *Základní směry ekonomického a sociálního rozvoje SSSR na léta 1981–1985 a na období do r. 1990* představuje vědecky zdůvodněný program směřující k realizaci nejdůležitějšího závěru strany — postavit do centra naší uvědomělé činnosti péči o člověka, jeho blaho, podmínky a perspektivy jeho rozvoje (s. 318).

Dílo Ž. T. Toščenko zahrnuje téměř komplexně celou problematiku geneze, teorie a praxe sociálního plánování v SSSR, i když snaha po komplexnosti je v některých částech na úkor vědecké preciznosti. Bylo by třeba dále zpracovat především problematiku budování informační základny vůbec, zvláště pak základny ukazatelové, normovací a normativní, dále modelování sociálních procesů a využití výpočetní techniky a automatizovaných systémů řízení. Autor se také nedotýká problematiky ochrany a tvorby životního prostředí, jehož úroveň stále podstatněji ovlivňuje společenský rozvoj.

Kniha je opatřena mimořádně bohatým vědeckým aparátem, v jehož odkazové části čtenář najde úplný a do značné míry zhodnocený seznam publikací zabývajících se danou problematikou, množství dobře vybraných statistických a sociologických údajů, jakož i řadu příkladů ze sovětské praxe. Vyznačuje se mimořádnou informační bohatostí a kvalitou, obráží bohatství přístupů a s tím ovšem i dosavadní nejednotnost v metodologii sociálního plánování. V teoreticko-metodologických argumentech vychází autor ze závěrů svých rozsáhlých prací. (12)

(10) Gastěv, A. K.: *Kak nado rabotat. Praktičeskoje uveděnie v nauku organizacij*. Moskva 1972, s. 18.

(11) Černjak, J.: *Prostota složnogo*. Moskva 1975, s. 91.

(12) Jde například o práce: Ž. T. Toščenko: *Social'noje planirovanije v sistěme naučnogo upravlenija obščestvom*. Moskva, Politizdat 1967; Ž. T. Toščenko: *Social'naja infrastruktura: suščnost' i sociologija*. Moskva, Mysl' 1980; Ž. T. Toščenko: *Development of Economic and Social Planning in the Soviet Union*. In: *Planning and Forecasting Social Processes*. F. Kutta and Editorial Board. Prague, Academia 1978.

Práci Z. T. Toščenka lze hodnotit jako ojedinělou a vysoce aktuální, důsledně vycházející z marxisticko-leninské teorie a metodologie, plně opřenou o zkušenosti sovětské praxe budování socialismu. Sociální plánování je pro autora mohutným prostředkem realizace ekonomické a sociální politiky komunistické strany na základě velké iniciativy a účasti pracujících mas na řízení a budování komunistické společnosti. To autor bohatě dokumentuje odkazy na díla klasiků marxismu-leninismu a na jednání a usnesení sjezdů KSSS.

Do rukou čtenáře se dostává dílo, které souhrnně a zasvěceně informuje o historii, současnosti i perspektivách teorie a praxe sociálního plánování v SSSR.

František Kutta

Sociálně ukazatelé obrazu životního způsobu sovětského občanstva (Sociální ukazatele životního způsobu sovětské společnosti)

Moskva, Nauka 1980, 215 s.

Kniha autorského kolektivu tvořeného odpovědným redaktorem I. V. Bestuževem-Ladou, G. V. Batyginem, T. M. Dridzem a širším okruhem spolupracovníků vychází v řadě monografických studií, které k otázkám sociálního prognózování publikuje sektor prognostiky Ústavu sociologických výzkumů AV SSSR. Téma práce je průsečíkem dvou výzkumných problematik, z nichž každá má již v Sovětském svazu svou tradici, uznávané výsledky a publikační výstupy.

Jednu z nich představuje výzkum způsobu života socialistické společnosti, který po řadu let patří k ústředním tématům sovětské sociologie. Výsledky teoretických prací i řady dílčích sociologických výzkumů v této oblasti vytvářejí, spolu s prohlubováním společenského řízení, předpoklady pro reálné uplatnění kategorie životního způsobu jako jedné z cílových kategorií socialistického řízení a plánování. V této souvislosti vyvstává úkol navrhnout soustavy ukazatelů, které by dovolily způsob života socialistické společnosti cílevědomě formovat a pro potřeby řízení také sledovat, analyzovat a prognózovat.

Druhou z obou problematik je výzkum sociálních ukazatelů, rozvíjený dosud hlavně v souvislosti se zdokonalováním sociálního plánování na podnikové a územní úrovni, v souvislosti se standardizací sociologických výzkumů a s řešením obecnějších gnozeologických otázek operacionálního a kvantitativního zobrazování společenských jevů. Dosažené výzkumné výsledky vytvářejí předpoklady pro aplikaci získaných metodologických a metodických poznatků při konstrukci sociálních ukazatelů konkrétních společenských procesů a pro jejich využití v řízení a plánování.

Kniha sovětských autorů, o které zde referujeme, reaguje na úkoly, do nichž vyústila obě uvedená témata, a usiluje o jejich společné řešení. Je tedy příspěvkem jak k teorii a metodologii výzkumu životního způsobu, tak k dalšímu rozpracování problematiky sociálních ukazatelů. Potvrzuje poznatek, že podstatnější pokrok v rozvíjení sociálních ukazatelů již nelze dosáhnout čistě metodologickými výzkumy, ale pouze aplikací na konkrétní společenské procesy a na konkrétní funkce řízení. Práce obdobného profilu a věcného záběru nebyla dosud v literatuře socialistických zemí k dispozici a její publikaci je proto třeba uvítat. Pro naše čtenáře nebude bez zajímavosti, že autoři se v ní odvolávají i na československé příspěvky k tvorbě soustav statistických ukazatelů způsobu života. Význam tématu, o němž recenzovaná kniha pojednává, daleko přesahuje hranice sociologie a dotýká se širší problematiky řízení společenských procesů za socialismu.

Práce kolektivu pod vedením I. V. Bestuževa-Lady je členěna do šesti kapitol, zabývajících se v zásadě třemi tematickými okruhy. Jde, za prvé, o rozbor kategorie životního způsobu, její modelování — pojmové i matematicko-statistické — o systematizaci a hodnocení publikovaných soustav ukazatelů životního způsobu a o návrh vlastního systému ukazatelů. Za druhé jde o analýzu sématických a logických stránek sociálních ukazatelů, resp. jejich soustav, a o rozbor metodologických problémů spojených s jejich konstrukcí. Třetí tematický okruh zahrnuje různé dílčí metody a techniky využitelné v jednotlivých fázích konstrukce soustav ukazatelů.

V první kapitole, *Způsob života jako filozoficko-sociologická kategorie*, se zdůrazňuje rostoucí význam výzkumů životního způsobu v socialistické společnosti. Plyne ze skutečnosti, že pojem životního způsobu dovoluje komplexně zkoumat základní typy a zvláštnosti životních aktivit jednotlivce, sociálních skupin i společnosti jako celku, že tato kategorie se za socialismu stává předmětem plánovitého řízení i analýz, jež toto řízení podmiňují, a konečně také z toho, že sociální problémy životního způsobu jsou předmětem ideologického boje.